

Lapin kultahistoriaa

Löytöhistoriaa

Ensimmäiset löydöt

Vanhin viittaus Lapin kultaesiintymiin löytyy mineralogian isänä tunnetun saksalaisen tiedemiehen Georgius Agricolan vuonna 1546 julkaistusta kirjasta "De Veteribus et Novis Metallis". Vuonna 1836 nimismiehet Johan Gustaf Boucht ja Karl Gustaf Elfving löysivät kultapitoisia malmilohkareita Kemijoen rannalta Laurilasta. Tämä löytö johdatti Siperiassa ja Uralilla oppinsa saaneen eversti Ernst Hoffmanin ja kahden urallaisen kullankaivajan etsimään kultaa Kemijoen Rovaniemen ja Kemien välimailta sekä Kaakomojoelta. Merkkiäkään kullasta ei saatu.

Vuorihallitus lähetti vuorikonduktööri Henrik Johan Holmbergin, työnjohtaja Carl Gustaf Gardbergin ja talollinen Johan Henrik Käkelän kullanetsintäoppiin Uralille syksyllä 1845. Miehen viipyivät matkalla puolitoista vuotta. Tämän jälkeen kultatutkimukset suunnattiin Kuusamoon Välijoelle, Kuusinkijoelle, ja Vuotukijärveen laskeviin puroihin. Kuusamon nimismies Konrad Wilhelm Planting tuli keskeisesti mukaan kultatutkimuksiin. Vähäisiä merkkejä kullasta löytyi monestakin paikasta, mutta lopputuloksena oli kuitenkin täydellinen epäonnistuminen. Planting muutti Kuusamosta Kittilään Lapin kihlakunnan voudiksi 1861 jatkaen siellä virkamatkoillaan kultatutkimuksia. Norjalainen vuori-insinööri Tellef Dahl kartoitti Tenojoen vesistön geologiaa, malmi- ja kultaesiintymiä. Hän löysi kultaa monesta paikasta Karasjoelta, Inarijoelta, Tenojoelta ja parhaiten Äimijoen suulta Suomen puoleiselta rannalta Utsjoen kirkonkylän laidalta. Löydöstä julkaistiin uutinen Hufvudstadsbladetissa syyskuun 11. päivänä 1867.

Suomen Suurruhtinaskunnan keisarillinen senaatti rahoitti 1868 retkikunnan tutkimaan Lapin jokien kultapitoisuutta. Johtajaksi määrättiin rahapajan apulaisjohtaja Johan Konrad Lih. Rovaniemeläinen maanmittari Josef Auren oli kartoittaja veljensä Pekka Villen kanssa mukana Lapin tuntijana. Ulkomailla hankittu kullankaivun tuntemus oli tarpeen retkikunnassa. Mukana olivat Siperiassa oppinsa saanut kuusamolainen Johan Käkelä ja Kalifornian kultakentillä yhdeksän vuotta työskennellyt loviisalainen perämies Fredrik Grönholm. Lisäksi retkikunnassa oli geologi Anders Mauritz Jernström, rahapajan työntekijä F. Nyholm sekä kahdeksan Rovaniemeltä palkattua työmiestä.

Retkikuntaan kuului kaikkiaan 14 miestä ja 5 venettä. Matkaan lähdettiin kesäkuun 26. päivänä Ounasjokea Kittilään. Enontekiön Peltovuomassa joukko oli heinäkuun 7. päivänä. Siitä lähdettiin pitkälle matkalle pohjoiseen pieniä jokia kulkien ja penkereitä tutkien. Pieniä määriä kultaa löytyi koko ajan. Elokuun 1. päivä saavuttiin Utsjoelle, ja siinä pysähdyttiin kolmeksi viikoksi tutkimaan Tellef Dahlin löytöpaikkaa Äimijoen suulla. 42 miestyöpäivän aikana löytyi kultaa 34 grammaa, mutta hiput olivat pieniä hengettömiä.

Matkaa jatkettiin syyskuun 2. päivänä Utsjokea pitkin vastavirtaan, ja kultaa tuli jälleen pieniä määriä kuudesta eri paikasta Utsjoen ja Kenesjärven väliltä. Viikon päästä oltiin Inarin pappilassa Pielpajärvellä, jonne loppumatka taivallettiin ikivanhaa postipolkua. Muddusjärveltä lähdettiin Tirron kautta tutkimaan Vaskojoen alajuoksua vajaan 20 km:n matkalla. Paikoin kultaa löytyi 1-2 hippua vaskoolissa; suurin oli 2 milligrammaa. Joukko palasi Inarin pappilaan, josta sunnuntaina syyskuun 13. päivänä matkattiin Inarijärven halki Kyrön kylään ja sieltä Törmäseen. Kolmella

jokiveneellä noustiin Ivalojokea vastavirtaan. Pasasjoen suulla nykyisen Ivalon lentokentän paikkeilla saatiin ensimmäiset kullan merkit. Sama tahti jatkui monessa paikassa Ritakoskelle asti. Hammasjoen suulta löytyi 3-4 hippua jokaisesta vaskoolista, ja ne olivat keskimäärin 1 milligramman painoisia.

Nulkkamukassa Palsitunturin katveessa Louhiojan suun yläpuolella tavoitettiin ensi kerran peruskallio jokirannassa. *"Täältä löysimme, mitä Tenolta turhaan olimme etsineet; kultaa kiinteällä kalliolla. Lyhyenä aikana huuhdottiin 19 vaskoolista 200 milligrammaa, joukossa yksi 60 milligramman ja useita 30, 20 ja 10 milligramman painoisia hippuja. Ei ole epäilystäkään, etteikö tältä paikalta voisi löytyä lisää suuria hippuja"*, kirjoitti J. C. Lühr vuorihallitukselle laatimassaan matkakertomuksessa.

Ritakosken rannoilta tuli rikkaita kultanäytteitä, 10-12 milligrammaa vaskoolista. Yökylmät ajoivat retkikunnan paluumatkalle, ja Törmäseen tultiin syyskuun 18. päivänä. Joukko lähti kävellen Tankajoelle, josta syyskuun 20. päivä jatkettiin veneillä Kitistä Sodankylään, Kemijärvelle ja Rovaniemelle. Seitakorvan, Juukosken, Vyrymän ja Pirttikosken rannoilta saatiin yksittäisiä hippuja. Rovaniemellä Lühr oli lokakuun 2. päivänä ja matkasi sieltä Ouluun ja höyrylaivalla Helsinkiin, jonne saapui lokakuun 20. päivä.

Ivalonjoki

Lührin retkikunnan kultatutkimukset saivat valtaisan julkisuuden niin Suomessa kuin Venäjälläkin, vaikka tulokset kokonaisuudessaan olivat varsin vaatimattomat. Nulkkamukan 0,2 gramman kultamäärä ei sellaisenaan ollut paljon, mutta geologiset ja ilmastolliset olosuhteet antoivat aiheen uskoa paljon suurempien kultamäärien odottavan löytäjänsä Ivalojoen rantapengermillä. Suomen senaatin lisäksi tieto kullasta levisi nopeasti kenraalikuvernööri Nikolai Adlerbergin välitykselle keisarille ja Venäjän hallitukselle. Kaikki yksityiset kultatutkimukset kiellettiin Lapissa syksyllä 1867 annetulla määräyksellä. Venäläisten painostuksesta kieltoa lievennettiin marraskuussa 1868; senaatin erikoisluvalla saattoi kuka tahansa Suomen tai venäjän kansalainen etsiä kultaa Lapissa.

Perämies Fredrik Grönholm oli paluumatkallaan Lührin retkeltä tavannut Oulussa tuttuja merimiehiä, ja näin tieto Ivalojoen kullasta alkoi levitä. Kalifornian kultamailla työskennellyt merimies Jakob Ervast Oulusta ja raahelainen Nils Lepistö päättivät hakea senaatin erikoislupaa kultatutkimuksilleen. Raahelainen merimies Edvard Björkman sai hänkin luvan. Hän oli käynyt kaivamassa kultaa Uudessa Seelannissa. Ervast ja Lepistö olivat Ivalojoella neljä viikkoa elokuussa 1869. Kaikki he löysivät hyvin kultaa Ivalojoen Saariporttikosken rannalla myöhemmän Kultalan kohdalta. Ervastin ja Lepistön saalis oli noin 2 kiloa ja Björkmanin 600 grammaa. Merimiesten kultalöydöt syyskesällä 1869 poistivat kaikki epäilyt ja vähättelyt Lapin jokien kultapitoisuudesta.

Asetus kullanetsinnästä Suomen Lapissa astui voimaan 8. huhtikuuta 1870, ja kultaryntäys Ivalojoelle alkoi. Kullankaivajien piti lunastaa kullanetsintälupa vuorihallitukselta Helsingistä tai kuvernööritä Oulusta. Lupa maksoi nykyrahassa noin 400 euroa. Lupa piti näyttää Ivalonjoen varteen rakennetun Kultalan Kruunun aseman viranomaisille heti saavuttua. Kesä 1871 oli Ivalojoen kultahistorian vilkkain. Valtauksia oli 22, työväkeä 491 henkeä ja kultaa lähetettiin Suomen Pankkiin yli 56 kiloa. Vuosikymmenen lopussa huuhtomoita oli toiminnassa vain neljä, niillä 59 työntekijää ja kultaa tuli 5,7 kiloa.

Lemmenjoki

Lemmenjoki on tällä hetkellä Lapin rikkain kulta-alue, ja sen sivupuroista on kaivettu suurin osa vuosittain löydetystä Lapin irtokullasta. Lemmenjoen kullan historia alkaa 1860-luvulta; kultaryntäys sinne suuntautui 1940-luvun lopulla ja uudelleen 1980 ja 1990 luvuilla. Ensimmäinen tieto Lemmenjoen kullasta on Lapin kihlakunnan kruununvouti Konrad Wilhelm Plantingin kirjeessä vuorihallitukselle 23.10.1867. Siinä hän nimeää Lemmenjoen yhdeksi monista vesistöistä, joiden kultapitoisuutta kannattaisi tutkia Lemmenjoen tunturialue kuuluu laajaan, yhtenäiseen ja asumattomaan erämaahan Norjan rajan eteläpuolella. Uuden vuosisadan alussa 1901 ja 1902 Lemmenjoen laaksoon suuntautui pienimuotoinen kultaryntäys, ja sinne syntyi yli 70 valtausta. Into sammui nopeasti, sillä totuttua paksumpien maakerrosten alla olevia hippuja ei löytynyt.

Yksinäisiä kullanetsijöitä liikkui Lemmenjoen alueella 1900-luvun alun kultaryntäyksen jälkeen, ja 1930-luvulla siellä oli muutamia ulkomaisia malmiyhtiöitä tekemässä tutkimustöitä. Kulta antoi odottaa löytäjäänsä 1940-luvun puoliväliin, jolloin Inarin kunnasta lähtöisin olevat Ranttilan veljekset Niilo, Uula ja Veikko löysivät kultaa Morgamojan alajuoksulta. Tästä alkoi Lemmenjoen kultaryntäys, joka oli suurimmillaan vuosina 1948-50. Valtausten kokonaismäärä kesällä 1947 oli vain kahdeksan, ja osa joukosta kaivoi ilman virallista valtausta. Seuraavana kesänä valtausten määrä kasvoi yli 20:n. Vilkkain kesä oli 1949, jolloin parisataa miestä ja muutama nainen työskenteli alueen noin 40 valtauksella. Kultaryntäys Lemmenjoelle hiljeni 1950-luvun alussa monesta syystä; parhaat kultapaikat oletettiin jo kaivetuiksi, kullan hinta romahti ja työ kultamailla osoittautui paljon ennalta odotettua kovemmaksi. Kauppa- ja teollisuusministeriön tilaston mukaan vuosina 1949-53 Lapissa oli noin 170 kultavaltausta. Niistä 130 oli Lemmenjoen alueella, 23 Tankavaaran ja Vuotson alueella ja 11 Ivalojoen vesistöissä. Elämä Lemmenjoella kuten muillakin kultapuroilla alkoi uudelleen elpyä yli kahden vuosikymmenen hiljaiselon jälkeen 1970-luvun lopulla, ja seuraavalla vuosikymmenellä voidaan jo puhua uudesta kultaryntäyksestä, joka jatkuu edelleen.

Tankavaara

Tankavaaran kultahistoria alkaa vuodesta 1934 Purnumukan lappalaiskylässä asuneen saamelaisen Aslak Peltovuoman unen opastamana. Tankavaaran alueelle lienee liikkunut malminetsijöitä kuitenkin ennen sitäkin. Unilöydön jälkeen Tankavaaran kultapuroja kaivoivat Purnumukan saamelaiset aluksi sulassa sovussa, mutta Heikki Kivekkään kultaopissa ollut Niilo Hirvasvuopio Purnumukasta haki 1935 alueella valtausta. Peltovuoma kiirehti omaa valtaus hakemustaan, ja pian olivat kisassa mukana kultayhtiöt. Hirvasvuopio sai ensimmäisenä valtaajana oikeuden nykyisen Lauttaojan kultaan, ja hän ryhtyi hakemaan alueelle kaivospiiriä 1937.

Saksalainen arkkitehti Werner ja hänen veljensä tohtori Otto Thiede tulivat Tankavaaraan tehtyään tutkimustöitä Ivalojoen suunnalla. Heille tuli riita valtausoikeuksista kirjailija Otto Ville Itkosen kanssa, joka sai tuottoisan kultamaan nykyisen kultakylän tienoilta Ruoste- eli Hopiaojalta kesällä 1937. Lopputuloksena oli, että Werner Thiede karkotettiin Suomesta sillä perusteella, että 27.8.1939 voimaan astuneen kaivoslain perusteella ulkomaalaiset eivät saaneet valtauksia tai kaivospiirejä. Thiede yritti vielä 1940-luvun alussa saada oikeuksiaan takaisin toimiessaan saksalaisten sotajoukkojen siviilihallinnossa Norjassa siinä onnistumatta.

Itkonen palasi keväällä 1945 Tankavaaraan, joka oli ollut Lapin sodassa suurten taistelujen näyttämönä edellisenä syksynä. Kaikki oli raunioina, paikat räjäytetty ja miinoitettu. Uusia kullankaivajia

ilmestyi Tankavaaran kultapuroille. Vuonna 1955 Tankavaarasta tehtiin silloisen Geologisen tutkimuslaitoksen tutkimusalue 10 vuodeksi. Lemmenjoen kultamiehet Niilo Raumala ja Yrjö Korhonen valtasivat Tankavaaran nimiinsä 1969. Matkailijoiden opastamisen kullanhuuhdonnassa he aloittivat jo Lemmenjoella ja syy siihen oli hyvin yksinkertainen. Kullan hinta oli 1960-luvulla niin alhainen, ettei kullankaivu kannattanut.

Tankavaara selvisi alkuvaikeuksistaan yllättävän nopeasti. Aluksi Tankavaara oli matkailuhuutomo, jossa vanhat kultamiehet opastivat matkailijoita vaskaamisen taidoissa. Kullanhuuhdonnan SM-kilpailujen järjestäminen aloitettiin 1974. Matkailijamäärät lisääntyivät, ryhdyttiin rakentamaan ravintola- ja majoitustiloja. Näin matkailuhuutomosta kasvoi matkailuyritys, joka nykyisin toimii ympäri vuoden. 1977 perustettuun osakeyhtiöön tulivat mukaan Kauko Launonen sekä museonhoitaja Inkeri Syrjänen.

Kultamuseo perustettiin Lapin Kullankaivajien liiton aloitteesta 1973 ja ensimmäisen oman rakennuksensa se sai vuonna 1975. Vuonna 1981 perustettiin erillinen Kultamuseoyhdistys. Vuonna 1995 valmistui uusi näyttelyrakennus, jossa Kultamuseon perusnäyttelyn lisäksi sijaitsee Golden World, kullanhuuhdontaa ympäri maailman esittelevä näyttely. Tankavaaran Kultakylä on maailmalla tunnettu ennen kaikkea kullanhuuhdontakilpailuistaan. Ensimmäiset kisat pidettiin vuonna 1974 ja pian ne laajenivat kultaviikoksi monipuolisine tapahtumineen. Vuonna 2006 järjestetään Tankavaarassa kullanhuuhdonnan maailmanmestaruuskisat.

Kultayhtiötä

Koko 1800-luvun ajan kullankaivuu Lapissa oli kultahippujen vaskaamista jokien varsilta. Geologinen komissioni sai 1898 suuren määrärahan kalliokullan etsimiseen. Lapiin lähti korkea-arvoinen asiantuntijajakaarti komissionin johtajan J.J.Sederholmin johdolla kesäkuussa 1898 tutkimaan Lapin kulta-alueita. Laanilan Hangasojalta löytyi lupaava kvartsikallio, jossa uskottiin olevan kalliokultaa. Kemijärveläinen kullansijä Henry Kerkelä kuuli löydöstä ja teki samantien kaksi valtausta Laanilaan kvartsikallion tienoille.

Kesällä 1900 Kerkelän kaivosyhtiö Pohjola sai neljänestä kaivoskuilusta malminäytteen, jossa analyysiraportin mukaan oli jopa 289 grammaa kultaa tonnissa. Alkoi uusi kultakuume. Geologisen komissionin johtaja Sederholm alkoi puuhata uutta kultakaivosta ja sai mukaan useita johtoasemissa olevia liikemiehiä ja poliitikkoja. Loppuvuodesta 1901 perustettiin Aktiebolaget Prospektor. Yhtiön osakepääoma oli 165 000 mk eli tämän päivän rahassa noin 61 000 €. Viiden toimintavuotensa aikana kultayhtiö avasi Laanilan alueella kuusi kaivosta. Syvin niistä oli Luton kaivos 51,5 m. Työt lopetettiin syksyllä 1903 eikä merkkiäkään kullasta löytynyt. Entisen kaivostuvan paikalla on nyt matkailijatupa ja lattian alla olevasta kaivoskuilusta kuuluu työn ääniä. Kerkelä yritti vielä jatkaa kaivostoimintaansa, mutta sekin pian hiipui.

1920-luvulla tekniikan kehittyminen ja kaivinkoneet herättivät vanhat kultaanemat taas henkiin. Kaksi suurta kaivosyhtiötä syntyi jatkamaan kaksi vuosikymmentä aiemmin päättyneitä kaivuutöitä. Insinööri Gustav Rysselin aloitteesta syntyi helsinkiläisten liikemiesten rahoittama Ivalojoki Oy. Yhtiön osakepääoma oli 6 miljoonaa markkaa (n. 2 milj. euroa). Ivalojoki Oy:n suurimmat työkohteet olivat Laanilan Kuivakuru, Sotajoen suu, Ivalojoen Vaskisuvanto ja Ritakoski. Hampurista hankittiin höyryvoimalla toimiva kaivinkone "Hullu-Jussi"

Kuivakurulle. Vaskisuvantoon tehtiin suuri pato, jotta päästiin tutkimaan Ivalojoen pohjaa. Kahden toimintakesän jälkeen yhtiö ajautui talousvaikeuksien vuoksi riitoihin ja lopetti toimintansa syksyllä 1926.

Oy Lapin Kulta Ab perustettiin 1926 kotipaikkanaan Rovaniemi. Yhtiön taustalla olivat tamperelaiset kauppaneuvos Rafael Haarla, liikemies Georg Nordgren, johtaja Harald Jensen, aikaisemmin Siperiassa kultakaivoksia omistanut insinööri Toivo Koivisto ja lisäksi suuri joukko Tampereen ja Hämeenlinnan rahamiehiä. Koivisto oli työmaiden johtaja ja mukana oli alusta alkaen parikymmentä vuotta lapin kultamailla vaikuttanut rakennusmestari Heikki Kivekäs. Yhtiön osakepääoma oli 750 000 mk (n. 200 000 euroa).

Lapin Kullan tärkein työmaa oli Sotajoen Pahaoja, jonne rakennettiin tie ja suuri kämppä. Yhtiö kulutti rahansa ensimmäisenä kesänä ja toiminta jatkui pääomaa korottamalla. Pahaojalle tuotiin Amerikasta ostettu 12 hevosvoiman "höyrylappio", jolla aiottiin padota Sotajoki. Koiviston ja Kivekkään välit olivat jo käytännössä poikki eikä konetta koskaan saatu käyttöön kokoamisohjeiden kadottua. Käyttämättömän höyrykaivurin ruosteiset osat ovat muistomerkinä katoksessaan Sotajoen rannassa. Yhtiön talousvaikeuksien vuoksi toiminta päätettiin lopettaa ja omaisuus siirtyi konkurssin ja huutokaupan kautta Haarlalle. Lapin Kulta Oy:n nimi ei kuitenkaan kadonnut historiasta, sillä Tornion Olut Oy hankki omistukseensa nimen käyttöoikeuden vuonna 1969. Nykyisin Lapin Kulta on kansainvälisestikin tunnettu olutmerkki. Kultayhtiö kulutti rahaa toista miljoonaa markkaa (yli 0,3 milj. euroa) ja löysi sillä kultaa raportin mukaan 17 grammaa.

Kullankaivajia

Lapin kultahistorian tärkeitä nimiä ovat ilman muuta Ivalonjoen virallisen kultaretikikunnan johtaja Johan Konrad Lühr ja joelta ensimmäisen suuren kultasaaliin kaivaneet Jakob Ervast, Niils Lepistö ja Edvard Björkman. Ei ole tarkkaa tietoa siitä, olivatko Ervast, Lepistö ja Björkman yhdessä, riitautuivatko he retken aikana vai tuliko Björkman Ivalonjoelle yksin. Björkman mainitaan usein Ivalojoen kullan löytäjänä. Ervast ja Lepistö pitivät itseään kullan ensimmäisinä löytäjinä ja riitelivät kunniaa lehtien palstoilla Lührin kanssa.

Lapin Kihlakunnan kruununvouti Konrad Wilhelm Planting oli tärkeä hahmo Lapin varhaisessa kultatutkimuksessa. Sankarista konnaksi hän muuttui, kun Ervast ja Lepistö esittelivät hänelle kahden kilon kultasaaliinsa. Hän neuvoi merimiehet Ouluun kuvernöörin luo valtausta tekemään ja lähetti itse pikakuriirilla oman valtaushakemuksensa samalle alueelle. Ivalonjoen Kultalan Kruunun Stationin virkamiehenä Planting vielä valvoi ensisijaisesti omia oikeuksiaan.

Historiaan ovat jääneet myös Inarijoen rannalta Inarin kunnasta lähtöisin olevat Niilo, Uula ja Veikko Ranttila. He löysivät syyskuun puolivälissä 1945 Morgamojan eli Suohpasavdsin alajuoksulta 30 grammaa karheaa kultaa. Ranttilan veljekset kaivoivat yhdessä kolme kesää kultaa. Uula ja Veikko lähtivät muihin hommiin ja Niilo jäi yksin elinkautiseksi. Niilo Ranttilasta tuli lopulta Lemmenjoen kansallispuiston vartija, jota työstä hän jäi eläkkeelle 1980- luvun lopulla.

Tankavaaran lähellä Purnumukan kylässä asuva Aslak Peltovuoma oli nuoruudessaan saanut pahan jalkavamman, ja joutui jatkuvasti

käyttämään kainalosauvoja, jonka vuoksi häntä kutsuttiin Sauva-Aslakiksi. Eräänä yönä vuonna 1934 Sauva-Aslak näki unta, että hän oli ulkona metsässä paikalla, jonka tunnisti Purnuojaksi. Tätä ojaa kutsuttiin sittemmin Ruosteojaksi ja myöhemmin turistihuuhtonnan alettua 1970 -luvulla ruvettiin sanoman Hopeaojaksi. Unessa Aslak näki, miten hänen luokseen tuli ukko, jolla oli pitkä valkoinen parta, ja joka kertoi hänelle ojalla olevan kultaa.

Herättyään Aslak kertoi unestaan kyläläisille, mutta nämä vain nauroivat hänelle. Pari nuorukaista lupasi kuitenkin mennä paikalle katsomaan olisiko siellä kultaa, koska Aslakin oli vaikea päästä sinne sauvoineen. Kun pojat tulivat tyhjin käsin takaisin, kyläläiset ivasivat Aslakia hänen tietäjälahjoistaan. Mutta Aslak ei suuttunut, vaan päätti itse tutkia paikan, joka hänelle unessa oli näytetty, ja niinpä hän lähti matkaan sauvoineen paistinpannu vaskoolina mukanaan. Tultuaan takaisin hän ensin kaikessa rauhassa joi suolaisen kahvinsa, sitten kaivoi taskustaan pienen paketin, jossa oli karkeita kultajyväsä. Nyt ei kylässä enää naurettu Aslakille, vaan kaikki lähtivät oikopäätä huuhtomaan kultaa nykyisen Tankavaaran kultakylän alueelle.

Muhoksella syntynyt Niilo Raumala tuli Lemmenjoen kultamaille sodan jälkeen vuonna 1947. Edellisenä kesänä hän oli harjoitteli kullankaivajan ammattia Moberginojalla setänsä Aaro Raumalan kanssa. Aarosta tuli myöhemmin ensimmäinen Inarin kultamieskodin asukas. Nipa vaskasi Morgamilta parissa viikossa neljänneskilon kultaa ja jäi Lapin kullan koukkuun. Yhdessä toisen kultamaiden legendan, Yrjö "Karhu"-Korhosen kanssa hän perusti Tankavaaran matkailijahuhtomon vuonna 1970.

Yksi kultahistorian merkkihenkilöistä on Heikki Kokko, Kullankaivajain Liiton monikymmenvuotinen puheenjohtaja, kirjailija, lentojätkä ja herrasmies. Hän syntyi Muhoksella 7.9. 1915 ja kuoli Inarissa 15.9. 1982. Kullankaivaja pitkä ura alkoi Laanilassa 1937. Heikki ehti elämänsä varrella vaikuttaa ja seikkailla monilla paikoilla: Laanilassa, Sotajoella, Moberginojalla, Vuijemilla, Lemmenjoen Morgamojalla, Miessillä, Jäkälä-äytsissä, Petsamossa, Neuvostoliitossa, Oulussa, milloin missäkin. Heikin kirjoittama ja Raimo O. Kojon muokkaama "Heittiön vaellus" on mukaansatempaava kirja heittiön ja herrasmiehen värikkäistä elämänvaiheista.

Lapin kultahistorian suurmiesten nimilista on pitkä ja tietoja heistä löytyy monista kirjoista ja artikkeleista. Kultanaisista historiaan varmasti jää ainakin Marjut Telilä, joka on ollut kahden isomuksen, Pikku-Mammutin ja Tähtihipun löytäjä. Yksi myyttisiä naisia Lapin Kultamaiden historiassa on ikuisesti Morgamojan kultamiesten mieleen jäänyt 26-vuotias hollantilainen Sylvia Petronella van der Moer: Petronella oli tullut kesällä 1949 Lappiin lehtinaisena ja Rovaniemellä kuullut tarinoita kullankaivajista. Pohjoiseen matkalla ollut geologi oli tuonut Petronellan mukanaan katsomaan kultamaita. Petronella jäi Morgamojalle kesäksi laittamaan ruokaa ja tekemään muita taloushommia. Syyskuun lopulla Petronella lähti käymään Inarissa. Hänen piti vielä palata takaisin kultamaille ja olla siellä niin kauan kun kaivukautta jatkui. Toisin kuitenkin kävi. Suojelupoliisi pidatti hänet ilmiannon perusteella.

Sylvia Petronella Antoinette van der Moerin seikkailusta Lemmenjoella ja Suomessa kehkeytyi mehevä lehtiskandaali, jossa naista epäiltiin vakoilijaksi ja hänen olostaan kultamiesten kanssa esitettiin monenlaisia arvailuja. Petronella tuomittiin Helsingin raastuvanoikeudessa 18. lokakuuta 1949 karkotettavaksi maasta viideksi vuodeksi. Ainoaksi rikkeeksi todettiin eräiden hotellilaskujen maksamatta jättäminen, oleskeluviisumin ylittäminen sekä väärällä nimellä esiintyminen. Sylvia Petronella

jätti pysyvän muiston Lemmenjoen maisemiin. Kaksi loivasti kumpuilevaa tunturinyppylää sai nimekseen Petronellan kukkulat. Häntä itseään on yritetty moneen kertaan tavoittaa kullankaivajien ja toimittajien toimesta tuloksetta.

Kullan ominaisuudet

Kulta on siirtymäalkuaineisiin kuuluva metallimainen alkuaine.

Ominaispaino 19,3 g / cm³ eli litra kultaa {dm³} painaa 19,3 kg
Atomipaino 196,967
Sulamispiste 1063 C
Kiehumispiste 2856 C
Järjestysluku 79; kulta-atomin yhteydessä on 79 protonia

Kullan kemiallinen merkki Au tulee latinan sanasta "aurum". Muinaislatinassa "aurora" oli aamurusko. Muinaishebreassa sana "aor" merkitsi valoa. Kulta on ruotsiksi, norjaksi ja tanskaksi guld, englanniksi gold, saksaksi Gold, ranskaksi or, espanjaksi ja italiaksi oro. Kullan uskottiin vielä Kolumbuksen aikana syntyneen auringon paisteessa, ja sitä luultiin löytyvän parhaiten Kravun ja Kauriin kääntöpiirien väliltä, missä aurinko paistaa voimakkaimmin.

Jo Raamatussa mainitaan luonnon kultaesiintymät. Salomon rakennuttama laiva lähetettiin Ofiriin hakemaan kultaa temppeleirakennusta varten. Espanjalaiset conquistadorit etsivät 1500-luvulla Keski- ja Etelä-Amerikasta Eldoradon onnenmaata. He löysivät intiaanikansojen suunnattomat kulta-aarteet. Intiaaneista tehtiin orjia kultakaivoksiin. Kostoksi nämä kaatoivat valkoihoisten suihin sulaa kultaa sammuttamaan kullanjanon.

Keskiajan alkemistit etsivät "viisasten kiveä", jonka avulla voitaisiin muuttaa epäjalompia aineita kullaksi. Nykyisin kultaa voidaan valmistaa muista aineista hiukkaskiihdyttimellä. Atomifyysikon valmistama kulta on kuitenkin tavattoman kallista. Uudella ajalla suuntautui suuria kultaryntäyksiä Kaliforniaan, Australiaan ja Alaskan Klondykeen.

Maankuoressa on kultaa keskimäärin noin 5 mg tonnissa ja merivedessä noin 0,1 mg tonnissa. Luonnossa kulta esiintyy vapaana metallina, mutta myös hopeaan ja platinan sekoittuneena kupari- ja lyijymalmien seassa. Kultasuoni on kvartsisuoni, jossa on vaihteleva määrä kultaa. Jokisorassa oleva hippukulta ja pölykulta lienee peräisin kvartsisuonista, josta kulta on rapautumisen kautta kulkeutunut veden kuljettamana. Kultaa on yleensä enemmän jokien ja purojen yläjuoksilla.

Kulta on keltainen, pehmeä, taottava ja kemiallisesti vastustuskykyinen metalli. Kulta johtaa hyvin lämpöä ja sähköä. Kulta ei lohkea, halkea tai murru, mutta pehmeänä se naarmuttuu helposti. Yksi gramma kultaa voidaan vetää kahden kilometrin pituiseksi langaksi, niin sitkeää se on. Kulta, metallien kuningas, liukenee kuningasveteen, aqua reginaan, joka on typpi- ja vetykloridihapon seos suhteessa 1:3. Myös kloori ja bromi syövyttävät kultaa muodostaen kultakloridia ja -bromidia. Ilman läsnä ollessa kulta liukenee alkalisyaniidiliuoksiin. Elohopea liuottaa kultaa amalgaamiksi. Kulta liukenee elohopeaan ja muodostaa amalgaamiksi kutsutun metalliseoksen. Kulta voidaan erottaa sivukivestä käyttämällä elohopealla päällystettyä kuparilevyä. Amalgaamista kulta voidaan erotella kuumentamalla, jolloin elohopea haihtuu ja kulta jää jäljelle. Kulta puhdistetaan kopeloimalla; kultaa hehkutetaan ilmassa, ja näin vähemmän jalot metallit hapettuvat oksideiksi. Oksidit sulavat ja kiinnittyvät huokoiseen saveen. Näin kultaa puhdistettiin jo yli 4000 vuotta

sitten.

Jalokivien painomitta ja kultapitoisuuden yksikkö on karaatti. Kreikankielinen sana on alkujaan tarkoittanut Johanneksen leipäpuun siementä. 18 karaatin kulta tehtiin niin, että antiikin kultasepät panivat toiseen vaakakuppiin 18 siementä ja toiseen kultahiekkää niin paljon, että vaaka oli tasapainossa. Lisättiin kuusi siementä ja vastapuolelle kullan sekaan hopeaa ja kuparia, kunnes vaaka oli tasapainossa. Näin saatiin 18 Johanneksen leipäpuun siemenen kulta, jonka puhtauden suhdeluku oli 18/24 eli 750/1000. Painomittana karaatti on 200 milligrammaa ja kultapitoisuuden yksikkönä puhdas kulta 24 karaattia, 18 karaatin kulta 18/24, 14 karaatin kulta 14/24 jne.

Kultaa on käytetty erilaisina seoksina rahan ja koriste-esineiden valmistukseen tuhansia vuosia. Kultaseoksissa on tavallisesti hopeaa ja kuparia, jotta kultaan saadaan toivottavia ominaisuuksia kuten kovuutta, sitkeyttä ja kiillotettavuutta. Kultaesineiden ja korujen kultapitoisuus on yleensä 14 tai 18 karaattia. 18 karaatin kultakorussa oleva leima 750 tarkoittaa sitä, että korussa on 75 % puhdasta kultaa ja 25 % seosmetalleja. Seosmetallina voi olla myös nikkeli, platina tai palladium. Seosmetalleilla on vaikutusta myös kultakorun väriin. Siksi on melko vaikea löytää esimerkiksi Lapin kultahippujen väristä kultaketjua. Keltakultaa saadaan lisäämällä kultaan hopeaa ja kuparia. Kuparia lisäämällä saadaan punaisempaa kultaa ja hopeaa lisäämällä vaaleampaa kultaa. Valkokullassa on palladiumia. Platina on väriltään lähellä valkokultaa mutta käytössä kestävämpää ja ostettuna kalliimpaa. Platina seostetaan yleensä hopealla ja palladiumilla.

Kultaa on käytetty myös lasin värjäämiseen punaiseksi, jolloin tuloksena on rubiinilasi. Kultayhdisteitä käytetään valokuvauksessa, elektrolyttisessä kultauksessa ja lääketieteessä reuman hoitoon. Lääketieteessä kulta on käytetty ainakin 3000 vuotta; tuolta ajalta ovat peräisin vanhimmat etruskeilta tavatut kultaiset hammaskruunut. Nykyisin hammaskruunuihin käytetään lähes 24 karaatin kultaa, joka sisältää myös hopeaa, palladiumia, kuparia ja platinaa. Kullalla sivelemisen on uskottu parantavan niin ulkoisia kuin sisäisiäkin vaivoja.

Japanissa on ryhdytty ottamaan kulta talteen käytöstä poistetuista matkapuhelimista. Yhden kultakilon talteen ottamiseen tarvitaan noin 120000 puhelinta.

Lapin kulta ja kultahiput

Kullan emäkallio on aina ja kaikkialla kiehtonut kullanetsijöiden mielikuvitusta. Emäkalliolla kullankaivajien terminologiassa tarkoitetaan sitä paikkaa tai isäntäkiviä, josta löydetyt kultahiput ovat kauan sitten irronneet rapautumisen, jääkauden tai virtaavan veden seurauksena. Lapin kultamailla uskotaan olevan useita emäkallioita, joista irronneet hiput ovat kulkeutuneet muutaman sadan metrin tai paikoin jonkun kilometrin päähän. Toisen teorian mukaan mitään kullan emäkalliota ei ole enää olemassakaan, vaan kaikki kultahiput ovat jäänteitä niistä valtavista vuoristoista, jotka Lapin peittivät miljardeja ja miljoonia vuosia sitten. Kultahiput olisivatkin tulleet nykyiselle paikalleen ylhäältä eikä alhaalta, kuten yleensä uskotaan. Kulumisen ja kerrostumisen kautta kultahiput ovat joutuneet lopulta jääkausien myllerrykseen. Kultahippuja on löytynyt jopa tuntureiden ja korkeiden rantapenkereiden laelta.

Emäkallio on eri asia kuin kultakaivos tai kalliokulta. Emäkallion löytäminen voi johtaa kalliokullan jäljille ja sitä kautta myös kultakaivoksen avaamiseen. Kulta voi olla kiinni rapautuneessa

emäkalliossa, josta osa kultahipuista on jo ehtinyt lähteä kulkemaan. Näin lienee laita Tolosjoen Kultaojalta vuonna 2002 löytyneessä esiintymässä. Löytöpaikasta parin kilometrin päässä pohjoiseen sijaitsevat Laanilan vanhat kalliokultakaivokset 1900-luvun alusta.

Lapissa kultaa on huuhdottu yli sadan vuoden ajan Ivalojoen, Lemmenjoen, Laanilan ja Tankavaaran alueella. Perinteisen lapiohuuhdonnan rinnalle tuli 1980-luvulla koneellinen kullankaivuu. Lapista löytyy myös kalliokultaa. Lapin ensimmäinen varsinainen kultakaivos, Kittilän Saattopora, toimi vuosina 1989-1995. Pahtavaaran kultakaivos Sodankylässä toimi vuosina 1996-2000 ja avattiin jälleen vuonna 2003 kullan maailmanmarkkinahinnan noustua riittävän korkealle (15.10.2004 10,86 €/gramma). Uutta laajaa ja lupaavaa kalliokultaesiintymää tutkitaan Kittilän Suurkuusikossa. Lapista huuhtomalla kautta aikojen saadun kullan määrän on arvioitu olevan yhteensä samaa suuruusluokkaa kuin Pahtavaaran vuosituotannon, eli noin 1000 kg kultaa. Suomen Lapista löydetyillä kultahipuilla on ainutlaatuinen ominaispiirre, jota ei esiinny missään muualla maailmassa; koruhippujen hinta on moninkertainen, jopa monikymmenkertainen kullan maailmanmarkkinahintaan verrattuna.

Huuhdontakulta löytyy erikokoisina hippuina jokilaaksojen sora- ja hiekkakerrostumista. Lapin kultahippujen kultapitoisuus on 94-96 painoprosenttia, mikä on maailmanlaajuisestikin hyvin korkea. Esimerkiksi Marjut Telilän kesällä 1998 Lemmenjoen Miessilta löytämän Pikkumammutin kultapitoisuus on 96,24 ja Raimo Kanamäen Puskuojalta 1995 löytämän Ivarin 95,5 painoprosenttia.

Perinteiset kullankaivajien käyttämät nimitykset hipuille koon mukaan ovat:

Hengetön alle 0,5 mm
Saivare 0,6-0,9 mm
Penikkatäi 1-2 mm
Täi 2-4 mm
Lutikka 5-9 mm
Russakka 10-14 mm
Isomus yli 15 mm

Puolen litran viinapulloon mahtuu kultahippuja noin 6 kg ja sulatetussa muodossa samainen kultapullo painaisi yli 9 kg.

Seuraavassa luettelossa on esitelty Lapin suurimmat kultahiput. Niistä on mainittu paino, nimi, löytäjä, löytöpaikka ja löytövuosi.

1. **393 g**, Kiviniemi, Eevert Kiviniemi, Luttojoen latva, Laanilan alue 1935
2. **385 g**, Aleksanteri Kiviniemi, Hangasoja, Laanilan alue 1910
3. **282 g**, Tähtihippu, Telilät ja Kankaat, Miessijoki, Lemmenjoen alue 2004
4. **251 g**, Pikku-Mammutti, Marjut Telilä, Miessijoki, Lemmenjoen alue 1998
5. **186 g**, Virtasen sekahippu, Jouko Virtanen, Tankavaaran alue 1950
6. **162 g**, Kullervo, Kullervo Korhonen, Morgamoja,

Lemmenjoen alue 1949

7. **145 g**, Veini, Sulo Tunturi, Hangasoja, Laanilan alue 1992
8. **128 g**, Tapio, Esa Pylväs, Kivikkopuro, Lemmenjoen alue 2003
9. **127 g**, Iivari, Raimo Kanamäki, Puskuoja, Lemmenjoen alue 1995
10. **106 g**, Hepo-oja, Jalmari Hepo-oja, Miessi, Lemmenjoen alue 1955

Suomen kultahiput jäävät aika pieniksi, kun niitä verrataan maailman suuriin kultakimpaleisiin. Australian Victorian alueelta on löydetty kahdeksan kymmenestä maailman painavimmasta isomushipusta. 71 kiloa painanut "Welcome Stranger" löytyi Victorian Moliagulista 1869, toiseksi suurin 69 kg painanut "Welcome" Victorian Ballaratista 11 vuotta aikaisemmin.

Kymmenen listalle muualta maailmasta pääsevät Brasilian Serra Peladasta 1990-luvulla löytynyt 61-kiloinen "Pelada" ja Venäjän Uralilta 1842 löytynyt 35 kilon kimpale. Suurin viime aikoina Australiasta löydetty hippu "King of the West" painoi 25,4 kg ja löytyi vuonna 1999. Edellä olevat ovat todellakin hippuja, irtokultaa. Kalliossa kiinni olleista kimpaleista painavin on "Holtermanin nugetti", jonka pituus oli 125 cm ja paino 235 kg, jossa kultaa 93 kiloa. Se löytyi 1872 Australian Uudesta Etelä-Walesista 1872. Euroopan suurimpana hippuna pidetään Irlannista 1795 kaivettua 684 grammaa painanutta kimpalettä. Ranskan suurin painoi 537 g ja löytyi vuonna 1889 Avolsista.

Lähdekirjallisuutta

Kultamuseon julkaisu no.10, Gold in Finnish Lapland, 1992
Kultamuseon julkaisu no.17, Pienestä kultahuutomosta kansainväliseksi kultakyläksi, 1995
Lehtinen, Nurmi, Rämö, Suomen kallioperä 1998
Seppo J. Partanen, Sankareita-veijareita ja huijareita, 1999
Herman Stigzelius, Kultakuume - Lapin kullan historia, 1987